

Jön Türk Neşriyatında Öncü Bir Gazete; İstikbal ve Ali Şefkati Bey¹

Ahmet KISA

Okutman, Akdeniz Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
E-Mail:ahmetkisa@akdeniz.edu.tr

Geliş Tarihi: 21-10-2015 Kabul Tarihi: 30-03-2016

Öz

KISA, Ahmet, **Jön Türk Neşriyatında Öncü Bir Gazete; İstikbal ve Ali Şefkati Bey**, CTAD, Yıl 12, Sayı 23, (Bahar 2016), s. 3-24.

Bu makalenin yazılma amacı, Jön Türkler içerisinde ve Jön Türk neşriyatında önemli bir yere sahip olan; ancak yeterince tanınmayan Ali Şefkati Bey'in yaşamı, basın faaliyetleri ve bu bağlamda İkinci Abdülhamid yönetimine karşı muhalefete etkisini ortaya koyabilmektir. İkinci Abdülhamid'e muhalif olan Ali Şefkati Bey, İstikbal Gazetesi'ni 1879-1895 yılları arasında muhtelif zamanlarda, önce Napoli'de, ardından Cenevre ve Londra'da çıkarmıştır. Ali Şefkati Bey Beşinci Murat'la yakınlık kurmuş; Beşinci Murat, 1876 yılında hal edildikten sonra, onu tekrar tahta çıkarabilmek için çalışmıştır. Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi'ne (1876-1878) bu amaçla katılmış, komite açığa çıkarıldıktan sonra Avrupa'ya giderek İkinci Abdülhamid'e yönelik muhalefeti sürdürmüştür. Ali Şefkati Bey, örgütlü muhalefetin öğrenilmiş muhalefete dönüşmesinde önemli roller üstlenmiştir. O temel olarak toplumsal yapılarla toplumsal

¹*Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878)*, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.) adlı yüksek lisans tezini hazırlarken Ali Şefkati Bey'in basın yaşamına kısaca temas edilmişti, ancak Ali Şefkati Bey'in çıkarmış olduğu İstikbal Gazetesi ve Hayal Dergisi'nin sayılarına bakılamamıştı. Bu makalede hem yeni belgeler taranarak hem de adı geçen gazete ve dergi nüshaları incelenerek konu kapsamlı bir şekilde ele alındı.

pratik arasındaki bağı ortaya koyan düşünce ve davranışın; yani bir "habitusun" vücut bulmuş hali olarak, 1895 yılında ölümüne kadar mücadelesini sürdürmüştür.

Anahtar Kelimeler: İstikbal Gazetesi, Ali Şefkati Bey, Jön Türkler, Jön Türk Neşriyatı, İkinci Abdülhamid, Cleanthi Scalieri.

ABSTRACT

KISA, Ahmet, **A Pioneering Newspaper among the Publications of the Young Turks; İstikbal and Ali Şefkati Bey**, CTAD, Volume 12, Issue 23, (Spring 2016), pp. 3-24

This article aims to present the life and press activities of Ali Şefkati Bey, a rarely known figure who has an important place among Young Turks and their publications. In this context, the article also aims to point out his influence on the opposition against the rule of Abdul Hamid II. As the dissident of Abdul Hamid II, Ali Şefkati Bey published the newspaper entitled *İstikbal* first in Naples and then in Geneva and London at different times between the years of 1879 and 1895. Ali Şefkati Bey had established intimacy with Murad V and worked hard to reenthron him following his dethronisation in 1876. For his purpose he joined Cleanthi Scalier and Aziz Bey Committee (1876-1878) and maintained his opposition against Abdul Hamid II by going to Europe after the committee was revealed. Ali Şefkati Bey had undertaken significant roles for transforming organized opposition into the learned opposition. He had continued his struggle until his death in 1895 as the new "habitus" incarnated; that is, as the opinion and behaviour that reveal the bond between the social structures and social practices.

Keywords: The İstikbal Newspaper, Ali Şefkati Bey, the Young Turks, Young Turks Publications, Abdul Hamid II, Cleanthi Scalieri.

Giriş

İstikbal Gazetesi, İkinci Abdülhamid'in iktidara gelmesinden sonra Beşinci Murat'a mensubiyeti bulunan ve yakın arkadaşlarından biri olan Ali Şefkati Bey tarafından çıkarılmıştır. Ali Şefkati Bey, meçhul bir tarihi şahsiyet olmasına rağmen yapmış olduğu basın-yayın faaliyetleri ile özellikle Jön Türk'lerin nazarında derin bir etkiye sahip olmuştur. İkinci Abdülhamid'e karşı mücadelesini önce İstanbul'da Cleanthi Scalieri² ve Aziz Bey Komitesine (1876-

²Cleanthi Scalieri, 1833 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul'daki köklü Rum ailelerinden birine mensup olan Scalieri, Dimitraki Beharnik'in oğludur. Bankerlik ve ticaretle ilgilenmiş, Rumca ve Türkçenin yanında çok iyi Fransızca öğrenmiştir. İstanbul'da Fransız Obediyansına bağlı olarak 28 Mart 1868 tarihinde kurulan Rum I. Proodos (Terakki) Locası'nda yer almış, 1870 yılında I. Proodos Locası'nın Üstad-ı Muhterem'i olmuştur. Proodos Locası kurulurken tekrislerin ve çalışmaların Rumca yapılmasına karar verilmiş olmasına rağmen, Scalieri bazı oturumların Türkçe konuşanlara ayrılmasını temin etmiş, I. Proodos Locası'nda celselere Türk dilini sokmuştur. 20 Ekim 1872 tarihinde Şehzade Murat'ı tekris ederek onun mason olmasını sağlamış, 8 Aralık 1872 tarihinde Şehzadeye masonlukta ikinci ve üçüncü dereceleri vermiştir. Daha sonra 8 Eylül 1873

1878) girerek başlatmış, bu komitenin açığa çıkarılması ve örgüte karşı tahkikatın başlamasıyla birlikte yurtdışına giderek Avrupa'nın muhtelif kentlerinde basın yoluyla muhalefeti devam ettirmiştir.

Bu nedenle Ali Şefkati Bey'in İstikbal Gazetesi birçok defa kovuşturmayla uğramıştır. Padişah, Ali Şefkati Bey'in basın faaliyetlerini engelleyebilmek için sefaret eliyle birçok girişimde bulunmuş, buna rağmen Ali Şefkati, gazetesi İstikbal'i Napoli, Cenevre ve Londra gibi kentlerde basmaya devam etmiştir. Gazetede daha çok yönetime yönelik eleştiriler yer almış, zaman zaman Avrupa basınında Osmanlı Devleti ile ilgili çıkan haberlere, bunun dışında okuyucu mektuplarına yer verilmiş, bunlarla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Diğer taraftan İkinci Abdülhamid'in yönetim anlayışı dış politikada devletlerin kendi aralarındaki çıkar ilişkilerini gözetken ve bundan avantaj sağlayan bir tutumu içermekle birlikte, iç politikada kendi varlığını devletin varlığı ile bir gören, dolayısıyla bunun korunmasını önemseyen bir anlayışı içermektedir. Her şey kendi anti-tezine geberdi; ya da katı olan her şey buharlaşacaktı; sonuçta çok geçmeden bu yönetim anlayışına karşı muhalif bir hareket doğdu. Bunların öncülerinden biri Ali Şefkati Bey'di. Özellikle Avrupa'nın muhtelif kentlerinde yapmış olduğu basın faaliyetleriyle İkinci Abdülhamid'in yönetimine karşı genel bir muhalefetin doğmasına öncü oldu.

Ali Şefkati Bey

tarihinde Sultan Abdülmecid'in altıncı oğlu, Şehzade Murat'ın (Beşinci Murat) kardeşi, Şehzade Nurettin Efendi'yi; 24 Ağustos 1875 tarihinde bu sefer Abdülmecid'in dördüncü oğlu Şehzade Kemalettin'i teker teker ederek her ikisine de masonlukta ikinci-üçüncü dereceleri vermiştir.

Kasım 1876 tarihinde I. Proodos Locası'ndan ayrılmak zorunda kalan Scalieri, İkinci Abdülhamit'i tahttan indirmek, yerine Beşinci Murat'ı tekrar tahta çıkarmak için bir komite kurmuştur. Ancak komite geniş halk kitlelerinin ya da padişah değişikliğini sağlayabilecek önemli devlet adamlarının desteğini alamamış, daha çok bir zamanlar Beşinci Murat'ın maiyetinde bulunmuş, ona mensubiyeti bulunan ya da onun hizmetinde çalışmış kişilerle sınırlı kalmıştır. 7 Temmuz 1878 tarihinde ise Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878) tamamen açığa çıkarılıp, komite üyelerinden bir kısmı yakalanarak tevkif edilmiş, bir kısmı ise yurtdışına kaçmıştır. Cleanthi Scalieri de bu sırada yurtdışına giderek Atina'ya yerleşmiş, 1891 yılında 58 yaşında Atina'da ölmüştür. Cleanthi Scalieri'nin hayatı ve kurduğu komite ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Kısa, *Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi (1876-1878)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Murat'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", *Belleten*, Cilt-VIII, Sayı:29-32, TTK, Ankara, 1944, s. 245-328; Florian Riedler, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet Siyasi Kültür ve Komplolar*, Picus, İstanbul, 2012, s. 123-144; Cleanthi Scalieri'nin mason localarındaki faaliyetleri ile ilgili bkz. Paul Dumont, *Osmanlılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, Çev: Ali Berkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

İzmir gümrükçüsü Raşit Efendi'nin oğlu olan Ali Şefkati Bey, 20 Nisan 1843 tarihinde İzmir'de doğdu.³ Kemal Salih Sel'e göre Ali Şefkati Bey; "yazıları, düşünceleri ve hareketleri ile; değerli, açık fikirli ve karakter sahibi bir zat olduğu intibamı veriyordu."⁴ Ali Şefkati Bey 1872 yılında henüz yirmi dokuz yaşında iken Cleanthi Scalieri'nin üstadı muhteremi bulunduğu *I Proodos* mahfilinde mason oldu.⁵ Burada mason kardeşliği ile Beşinci Murat taraftarlığı aynileştirilmişti.⁶ Aynı locada Namık Kemal, Abdurrahman Hilmi, daha sonraları Şehzade Murat, Şehzade Nurettin ve Kemalettin Efendilerde yer aldılar.⁷

31 Ağustos 1876 tarihinde, Beşinci Murat'ın hal'inden sonra Ali Şefkati ile onunla kader birliğinde bulunmuş olan Cleanthi Scalieri arasındaki derin bir dostluk oluşmuştu. Bu iki eski dost bütün tehlikeleri göze alarak mason biraderleri Beşinci Murat'ı Çırağan Sarayı'nda su yolu vasıtasıyla ziyaret etmeyi ihmal etmediler.⁸ Beşinci Murat için daha fazlasını yapmaya hazırdılar, çünkü Prens ile irtibatları, dostluklarının mahiyeti derindi. Daha Murat Efendi'nin şehzadeligi zamanında Kadıköy'de Kurbagalıdere Çiftliği'nde her gün sofrasında bulunurlar, baş başa vererek yemek yerlerdi. Merhum prensin mahpus hayatı başladıktan sonra ise gizlice sarayı hümayuna giderek Murat'ın harem dairesinde Hristaki, Köçeoğlu Agop, Rıza Paşa ve oğlu İbrahim, Namık Kemal ve Beşinci Murat'ın doktoru Kapolyon ile birlikte sabahlara kadar sohbet ederlerdi.⁹

Ali Birinci, Ali Şefkati'nin şöhretinin memuriyetten değil, gazeteciliğinden geldiğini söylüyor. Şefkati, Teodor Kasap tarafından çıkarılan İstikbal'in (9 Ağustos 1875- 15 Eylül 1876) başmuharrirliğini yaptı. Diğer taraftan mizahi Hayal (1873- 1877) gazetesindeki yazıları şöhretini arttırdı. Hayal vasıtasıyla Karagöz'le Hacivat'ı karşılıklı olarak ilk defa Ali Şefkati konuşturmuştu. Hayal Gazetesi'ndeki yazılarından dolayı Ali Şefkati, Babı Ali'de Şurayı Devlet

³Ailesiyle ilgili babası ve İstanbul'da bir kız kardeşinin olduğu, Avrupa'ya gittikten sonra ona mektuplar yazdığını biliyoruz. Bkz. Süleyman Kani İrtem, *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*, Der: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2003, s. 179. Bunun dışında belgelerden Arif adında bir kardeşinin bulunduğunu, annesinin Fatma Zehra Hanım olduğunu, İzmir Menemen'de bir çiftliğinin bulunduğunu öğreniyoruz (BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), *Bab-ı Ali Evrakı Odayı*, (BOA, BEO), 1151-86277, 1316 S 13 / 3 Temmuz 1898.

⁴Kemal Salih Sel, *Masonluk Aleminin Meşhur Meçbulleri*, Mimar Sinan Yayınları, İstanbul, 1975, s. 37-40'tan aktaran; Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâbir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001, s. 379.

⁵Ali Şefkati Bey'in mason oluşu, Scalieri ile olan ilişkileri, Beşinci Murat ile yakın dostluğu hakkında bkz. Kısa, *agf.*, s. 17-21.

⁶Birinci, *age.*, s. 379.

⁷Ethem Eldem, "Geç Osmanlı Döneminde Masonluk ve Siyaset Üzerine İzlenimler," *Toplumsal Tarih*, No:33, Tarih Vakfı, İstanbul, 1996, s. 19.

⁸BOA, *Yıldız Esas Evrakı*(Y.EE.), 23/05/55, 24 Temmuz 1878.

⁹Alâeddin Yalçınkaya, *Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları*, Sebil Yayinevi, İstanbul, 1996, s.77.

Tanzimat dairesi muavinliği görevinden azledildi.¹⁰ Bu tarihten sonra belli bir işi olmayan Ali Şefkati'nin Beşiktaş'ta gazinoları olup kira ile işletmekteydi.¹¹

Ali Şefkati Bey 1876 yılında teşkilatlanmaya başlayan Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi'nde yer aldı. Örgüt İkinci Abdülhamid'i tahttan indirerek yerine Beşinci Murat'ı tahta geçirmek istiyor, Devlet-i Aliyye'nin böylelikle özgürlük ortamına dâhil olacağı düşünülüyordu. Ancak gelişmeler komitenin faaliyetlerinin önüne geçti. Sonuçta zaptiye tarafından 1878 yılı temmuz ayında komite açığa çıkarıldı.¹²

Diğer taraftan Ali Şefkati Bey komitenin açığa çıkarılmasından sonra İtalya'ya kaçmıştı. Ahmet Bedevi Kuran, *“Çırağan Sarayı Vakası şöhretli bir Jön Türk'ü, Suavi'yi mücadele sabnesinden tamamen silmişti. Fakat Scalieri-Aziz Bey Komitesi Sultan Abdülhamit'e muhalefet için Avrupa'da ihtilal bayrağı dalgalandıran Ali Şefkati'yi, yeni bir Jön Türk'ü yaratmıştır,”* diyor.¹³ Ali Şefkati'nin Avrupa yaşamı gerçekten büyük mücadelelerle doludur. Döneminde meşhur, şimdilerde meçhul bir Jön Türk olan Ali Şefkati'nin Avrupa'daki hayatı, İkinci Abdülhamit'e karşı vermiş olduğu mücadelenin tarihidir. Onun Avrupa'daki yaşamını basın hayatından ve bu çalışmaları bastırmak için Yıldız Sarayı tarafından verilen mücadeleden takip edebiliyoruz.

Ali Şefkati Bey, kısa süre önce ara vermiş olduğu basın faaliyetlerine Napoli'de yeniden başladı. İkinci Abdülhamid'e karşı muhalefeti de bu vesileyle başlamış oluyordu. Avrupa'nın muhtelif kentlerinde çıkardığı gazete ve dergisine önceden olduğu gibi İstikbal ve Hayal adlarını verdi.

İstikbal Gazetesi

a. Napoli

Ali Şefkati Bey'in çıkardığı İstikbal Gazetesi; *“Hâvi olduğu mebâhis vatanımızın selamet ve menâfisine mütealliktir,”* cümlesi ile başlamaktaydı. Gazetenin ilk dokuz sayısı 26 Ekim 1879- 9 Ağustos 1880 tarihleri arasında Napoli'de çıkmıştı. 31 Ağustos 1880 tarihli onuncu sayısı ise Cenevre'de basılmıştı. Mayıs 1895 tarihinde Londra'ya gelen Ali Şefkati Bey, İstikbal Gazetesi'nin 27. ile 31.

¹⁰Birinci, *age.*, s. 378.

¹¹Ali Şefkati için sorgu evraklarında; *“Cemiyet-i fasadiyye erkanından olup teşebbüsât-ı vakıaya vukuf ve malumatı tââmmesinden mâada sıyolıyla olunan muhaberattan başka, mezkur sıyolundan bizât derun-ı saraya giderek yirmi dört saat sarayda kaldığı gibi cinayet-i azîmeye dahi cüret ederek cemiyetin* (Cleanthi Scalieri ve Aziz Bey Komitesi) *asıl mürevec ve müretteblerinden olduğu anlaşılıyor,”* denilmektedir. (BOA, Y.EE.), 23/12/03, Temmuz 1875, (Şevval 1295)

¹²Kısa, *agt.*, s. 47-53.

¹³Ahmed Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 144.

sayılarını 21 Haziran- 23 Eylül 1895 tarihleri arasında burada tab' etti. Gazetenin bu sayılarında ayda iki defa Londra'da neşr olunduğu yazıyordu.¹⁴ İstikbal Gazetesi'nde, daha çok Ali Şefkati'nin yazıları yer almakla birlikte zaman zaman makalelere, önemli haberlere, okuyucu mektuplarına ve onlara verilen cevaplara yer verilmekte, yer yer bunlarla ilgili yorumlar yapılmaktaydı. Yine Avrupa gazetelerinde Osmanlı Devleti ile ilgili yapılan haberler tercüme edilerek yayınlanmaktaydı. İstikbal Gazetesi'ni okumak isteyenlerin, "*bir zarf derununa bir franlık posta pulu koyup İstikbâl idaresine gönderdikleri halde, istedikleri nüsha, tayin edecekleri isim ve mahale mazrûfât irsal olunur,*" ibaresi birçok sayıda göze çarpmaktadır. Yine, "*sîyaset-i hazıra esbabından milletin bilmesi lazım gelen şeylere dair erbab-ı hamîyet tarafından yazılıp imzalı imzasız gönderilecek layihalar inzâr-ı umumiyeye arz ediliyor,*"

denilerek okuyucudan gelen yazılara da gazetede yer verilmektedir.¹⁵

Gazete'nin baskı ve satışı ile ilgili kesin sayıları bilmiyoruz. Ancak 8. sayının¹⁶ yeniden 3 bin adet basılması, önceki sayıların tükenmiş olması dolayısıyla tekrar basılmasına lüzum görülmesi bize kabaca bir tahmin yapma imkânı sağlamaktadır. Gazete, önceleri 2-3 bin adet basılırken, daha sonra 4-5 bin adet basıldığı anlaşılmaktadır. Son sayılarında ise bir düşüş göze çarpmakta özellikle Londra'da çıkan sayıların önceleri 500 adet basılırken bu sayının daha sonra 200 adete kadar gerilediği görülmektedir.¹⁷

Diğer taraftan Ali Şefkati Bey, İkinci Abdülhamid karşıtı idi. 1879 yılında Napoli'de çıkardığı İstikbal Gazetesi'nin ilk sayısından itibaren bunu açıkça görmek mümkündür. İlk sayıda yazdığı makalede Osmanlı toplumunu devletin kötü gidişatı karşısında uyarak;

"Ey millet! Gaflet uykusundan ne zaman uyanacaksın? İkinci mukaseme (bölüşme) zamanı yaklaştı. Birinci mukamsemede Bosna-Hersek, Bulgaristan, Dobruca, Rumeli Şarki, Kars, Ardahan, Batum, Kıbrıs elden gitti. İkinci mukasemede payitaht ve saltanat gidecek.(...)Avusturya Selanik'e geliyor,

¹⁴BOA, *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS)*, 329/83, 31 Mayıs 1895, (1312 Z 6); Birinci, *age.*, s. 379. Birinci'nin eserinde İstikbal Gazetesi'nin 7. sayıya kadar Napoli'de çıktığı belirtilmektedir. Ancak gazete nüshaları takip edildiğinde Napoli'de 7. değil, 9. nüshaya kadar gazetenin çıktığı anlaşılmaktadır.

¹⁵Gazete'nin Napoli'deki adresi; "*Monsieur Aly Chefkaty, Poste-restante, Naples*"; Cenevre'deki adresi; "*Aly Chefkaty, Poste Restante, Ceneve, Luisse*," Londra'daki adresi ise; "*A.H.W. 59, Newman Street, Oxford Street, International Printing Co., London, W.*" idi. Gazeteye yazı göndermek ya da eski nüshaları temin etmek isteyenlerin mektuplarını bu adreslere göndermeleri isteniyordu.

¹⁶İstikbal Gazetesi'nin 8. Nüshasının sonunda; "*İlan*" başlığı altında şu satırlar göze çarpmaktadır: "*İstikbal'in şimdiye kadar çıkarılan nüshalarından ekserisi tükenip tekrar tab'ına lüzum görülmekle iş bu sekizinci numaradan defa-i saniye olarak üç bin nüsha daha basılmış, diğerleri derdest-i tab' bulunmuştur.*" *İstikbal Gazetesi*, 8. Nüsha, 3 Ağustos 1880.

¹⁷BOA. *Y.A.HUS*, 334/57, 15 Ağustos 1895, (1313 S 23).

Rumeli, Şarki Bulgaristan ile birleşiyor, Yanya vilayeti Yunan'a gidiyor, Arnavudlar bizden ayrılıyor. Mısır ecnebiye terk edildi. Suriye'ye Fransa, Berlin Konferansı'ndan evvel namzed oldu. İslam hükümeti Asya'nın bir köşesine itiliyor,”

diyordu. Ali Şefkati Bey, 93 Harbi sonrasında Osmanlı Devleti'nin düştüğü durumu yazısında eleştiriyor, yanlış politika neticesinde devletin Avrupalı devletler nezdinde kazanımlarının heba olmakta olduğunu dile getiriyordu. Berlin Konferansı sonrasında umudun yalnız ıslahatlara kalmış olduğunu, ancak eldeki vükela ile bu ıslahatında mümkün olmadığını belirtiyordu. Gerek padişaha karşı gerekse Osmanlı devlet ricaline karşı kullandığı dil oldukça sertti. Mahmud Nedim Paşa başta olmak üzere vükelanın önde gelen isimlerini eleştiriyor, Padişahın saltanatı kalabilmek için ehliyetli kişileri iş başında tuttuğunu, kimde bir hamiyet eseri görülürse onunda zindanlarda çürütüldüğünü ifade ediyordu. “*Bu ne ağlanacak baldır ki vaktiyle sit-i ün, şöbret satvet-i cihanı titreten koskoca kahraman bir milletin sığla-i hayatı üç beş merkebin elinde sönüp gidiyor da hiç olmazsa bari namusumuzla yazalım diyecek kimse bulunmuyor,*” diyerek gidişat karşısında duyarsızlığı eleştiriyor, “*Uyanalım, gözümüüzü açalım, akıbet yakın hem de vahimdir,*” sözleriyle kendi doğruları çerçevesinde toplumu uyarıyordu.¹⁸

Ali Şefkati Bey gazetesinde okurlarından gelen mektupların bir kısmını ya da tamamını derc ediyor, bazen Avrupa gazetelerinde Osmanlı Devleti ile ilgili olan haberleri, bazen Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nden bir makaleyi ya da haberi yayımlıyordu. Gazetede yer verdiği haberler daha çok kendi muhalif konumunu kuvvetlendiren, padişah ve devlet ricalini eleştiren haberlerdi. Bazen ise farklı kaynaklardan alıntılar yaparak görüşlerini destekliyordu. Örneğin İstikbal Gazetesi'nin 2. Nüshasında, *Mülkün İdaresinde Muktedir Olan Var mı Yok mu?* adlı yazısına Montesque'nun Ruhûl Kavanin adlı eserinden, “*Bir devletin aslı bir kere bozulduğu halde en müfid (faydalı, yararlı) kanunlar müfsid (bozan) ve devletin mazarratını (zarar, ziyan) mucip olur. Devletin aslı metin olur ise fena kanunlar ehil kanunlar kadar müfid (faydalı) olur. Her şey aslın metanetine (sağlamlık) merbuttur,*” alıntısı ile başlıyor, konuyu Osmanlı Devleti'ne getiriyordu. Osmanlı devletinde usul değil ahlakın dahi bozuk olduğunu, hamiyet, vatanperverlik gibi faziletlerin kaybedildiğinden bahsediyordu. Babıali'nin bir ocak olduğunu, memurların ahlaklarının bozulduğunu, yüzü ak olarak memuriyete girenlerin üç beş sene içinde simsiyah olduklarını, bunun millete teşmil edilemeyeceğini söylüyordu. Milletten tek eksikliğinin, *umur-u siyasiyeye vukufları lüzumunu henüz tetkik edemediklerinden başka kusur bulunmaz,* sözleriyle ifade ediyordu.¹⁹ Halkın bu gidişata artık engel olması, siyasetin içinde halkın bulunmasını arzu ediyordu.

¹⁸İstikbal Gazetesi, 1. Nüsha, Napoli, 26 Teşrinievvel 1879.

¹⁹İstikbal Gazetesi, 2. Nüsha, Napoli, 2 Teşrinisani 1879.

Bu tür yazıların gazetede çıkması İstanbul'u harekete geçirdi, gazetenin basımına son vermesi için çalışıldı. 29 Ocak 1880 tarihinde Hariciye Nezareti'ne, Roma sefaretinden çekilen telgrafta, Ali Şefkati'nin bir gazete neşr eylediğinden dolayı Napoli yerel yönetiminden takip edilmesi istenmişti. Bunun üzerine Ali Şefkati Bey takibata tabi tutulmuş, gazetesini tekrar neşr ederse cezalandırılacağına dair yerel hükümet tarafından Osmanlı sefaretine teminat verilmişti.²⁰

Olayın bizzat padişah tarafından takip edilmesi, Roma sefaretinin hükümetler nezdinde başlatmış olduğu çalışmalar İstanbul açısından kısa sürede meyvelerini vermeye başladı. Ali Şefkati Bey'in Napoli'deki evi basılarak gazetesinin beş yüz kadar nüshasına el konuldu, matbaası arandı ve İtalya matbuat nizamnamesi hilafına iş yapması gerekçe gösterilerek karşı dava açılacağı, lazım gelen cezanın ise kendisine verileceği Roma sefaretine bildirildi. Aynı zamanda Ali Şefkati Bey'i bu tür neşriyattan uzak tutmak için ikna çalışmaları başladı, kendisine memuriyet teklif edilmişse de olumlu bir sonuç alınamadı.²¹

b. Cenevre

Baskılar sonucunda Napoli'de basın faaliyetlerini yürütemeyen Ali Şefkati Bey bu sefer İsviçre'nin Cenevre kentine giderek orada çalışmalarını sürdürdü. İstikbal Gazetesi'nin Cenevre'deki ilk sayısı 31 Ağustos 1880 tarihli onuncu sayıdır. Napoli'de çıkan son sayının 9 Ağustos 1880 tarihli olduğu dikkate alınırsa İstikbal Gazetesi'nin hızlı bir şekilde Cenevre'ye taşındığı kesintiye uğramadan yayınına devam edildiği söylenebilir. Diğer taraftan bu sıralarda İstikbal Gazetesi'nin men-i idhaline karar verilmiş, Osmanlı Devleti'ne girişi yasaklanmıştı.²²

İstikbal Gazetesi'nin Cenevre'de de muhalefete devam ettiğini, çizgisinden bir şey kaybetmediğini görüyoruz. Örneğin 13. sayıda Ali Şefkati Bey, "*Abdülhamid Vükelası*", başlıklı yazıda Avrupa matbuatında görülen bir makale ile Zübdetü'l Hakâyık'tan alıntı yaptıktan sonra İstikbal başlığı altında kendi görüşlerini açıklamış, Abdülaziz merhumun hal'ini icap eden sebeplerin mevcut padişah'ta görüldüğünü ileri sürerek, "*Abdülhamid'in hal'i acaba vacip olmaz mı?*" retoriğiyle yazısını sonlandırmıştır.²³ 14. sayıda da (8 Teşrinievvel 1880) aynı konuya devam etmiş, "*Tebdil*" başlıklı yazısında; "*Filvakü vücudundan istifade*

²⁰BOA, Y.A.HUS. 163/70, 29 Ocak 1880, (1297 S 16)

²¹BOA, Y.A.HUS, 165/116, 7 Eylül 1880, (1297 Ş 2); BOA, Y.EE. 138-14, 17 Aralık 1881,

²²İstikbal Gazetesi, 11. Nüsha, Cenevre, 11 Eylül 1880. Bu sayıda men-i idhal kararı ile ilgili "*Cevap ve İtiraz*" başlıklı yazıya bakılabilir.

²³İstikbal Gazetesi, 13. Nüsha, Cenevre, 30 Eylül 1880.

olunmayan bir şeyin gıyabından mazarrat görülemeyeceğine nazaran vükelayı sabıkanın infisalleri (azledilmeleri) teessüf edecek bir şey değildir,” cümlesi ile başladığı yazısında, Osmanlı vükelasının sık sık değiştirilmesinden dolayı devlet işlerinin yürütülemediğini, istikrarın sağlanamadığını belirtmiştir. Azledilmiş vükelayı Padişahın seçtiğini, kendi seçtiği vükelanın iki üç ay içinde değiştirilmesinin, bu seçimin yanlış yapıldığının bir yerde kabul edilmesi olduğundan bahsetmiştir. *“Bir beyet-i vükela ki, bu günkü nasblarının (terfilerinin) yarın ki bekasından emin olamaz ondan vatana nafi’ (faydalı) hıdmet (hizmet) beklemenin milli hülya ile vakti zayi eylemekten ne farkı vardır.”* diye sormuştur. Her rütbe ve memuriyete göre teşrifat harçları olmasının vükelayı büyükçe bir masrafa soktuğunu ve vükelanın bu masrafları kapatabilmek ve göreve devam edebilmek için her hususta padişaha, *“keramet buyurdunuz,”* demekten ağızlarının aşındığını belirtmiştir. Vükelanın içinde hamiyetli kişilerin bulunduğunu, vükelanın aylarca düşünüp tazmin ettiği işi yürürlüğe koyacakken azledildiğini dile getirmiştir. *“Her işte mercii mesuliyet o filin sebebindedir. Bu taktirde mücerrib (deneyimli) vükelayı merkez saltanattan tard edip mücerrib olmayanları – bila mana icrayı istibdat arzusuyla- getirip nasb ettiği için mercii mesuliyet Abdülhamit’tir,”* demiş, Avrupa da tebdil meselesinin bizdekinden çok farklı olduğunu örneklerle açıklamıştır. Bütün olumsuzlukların sebebi olarak ise Padişahı görmüştür. *“Dünyada her iş bir alete her alet bir işe tabi olmak kanunu tabiat muktezasıdır,”* dedikten sonra Abdülaziz’in hal’ fetvasını işaret ederek, Abdülhamid’in de değişmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.²⁴

Ali Şefkati Bey, gazetenin ilerleyen sayılarında Abdülhamid’e karşı muhalefeti daha da ileri taşımıştır. İstikbal Gazetesi’nin 15. Sayısında, Daily News Gazetesi’nde bir haberde; Fransa, Avusturya ve Almanya’nın İstanbul’da tebdil-i saltanat düşündüklerini, sadece Abdülhamid’in değil, Osmanlı hanedanının da değiştirilmek istendiğini paylaştıktan sonra, İstikbal başlığı altında kendi düşüncelerini de paylaşan Ali Şefkati Bey, şu şekilde devam etmiştir: *“Bu tebdil-i saltanat sözleri bir aydan beri üç dört defa tekrar ediyor idi. Şimdi ortaya bir de hanedan tebdil-i sözü çıktı. Her ne türlü olursa olsun ecnebi vasıtasıyla vuku bulacak bir tebdilin mahvı istiklalden başka bir semeresi olmayacağı ve daha sair vehametini düşünmek ve buna meydan vermemenin çaresine teşebbüs eylemek umum-u millet-i Osmaniye için en mühim vazifedir.”*²⁵

Ali Şefkati Bey’in bu beyanatından padişah değişikliğinden yana; ancak hanedan değişikliğine karşı olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Ali Şefkati Bey, gazetesinin 18. Sayısından itibaren Selanik’ten gönderilen mektuplara yer vermeye başlamıştır. Mektupların içeriği tahmin olunacağı gibi İkinci Abdülhamid’e karşı muhalefettir. İmzasız ve isimsiz

²⁴İstikbal Gazetesi, 14. Nüsha, Cenevre, 8 Teşrinievvel 1880.

²⁵İstikbal Gazetesi, 15. Nüsha, Cenevre, 16 Teşrinievvel 1880.

gönderilen mektuplarda vatanın içerisinde bulunduğu durum, milletin çekmiş olduğu sıkıntılar dile getirilmiştir. “*Kan ağlıyor, ağlıyor da yine bunca felaketlere sebep olan hükümet-i zalimanedan kurtulmaya sai (çalışmıyor) etmiyor,*” denilerek milletin bu gelişmeler karşısında sessiz kalması eleştirilmiştir. “*...hepimiz kalkalım. İttifak-ı kelime-i mukaddes altında cem’ olalım. Bu zalim padişahın def’i, Meclis-i Mebusan’ın küşadı hükümetimizin kaide-i meşveret-i haiz bir hükümet-i meşrud olması çaresini şiddetle tabarri edelim. (...) Eğer bir müddet daha ses çıkarmazsak mülkümüz, vücudumuz, namımız ve dinimiz mahvolacaktır. İleri gidelim! Esbab-ı saadetimiz için icab ederse canımızı feda edelim!..*” denilmiştir.

Bu mektupları Ali Şefkatı Bey büyük bir memnuniyetler karşılıyor, “*İş bu mektubun mündericâtı hakkında bizce diyecek bir şey var ise o da – taşradaki vatandaşlarımızın payitaht balkından ziyade hürriyetperverliklerini ibraz-ı delail eylemelerinden dolayı- ifayı teşekkür ederiz*” diyordu.²⁶ Daha sonraki sayılarda da Selanik’ten gelen mektuplar İstikbal Gazetesi’nde basılmaya devam etti. Bununla birlikte İstanbul’dan gelen mektuplara da gazetede yer verilmekteydi.²⁷ İstanbul’dan gelen mektupların da genel olarak ele aldığı husus İkinci Abdülhamid idi. Örneğin İstikbal Gazetesi’nin 25.sayısında İstanbul’dan gelen imzasız ve isimsiz bir mektuba yer verilmişti. Bu mektupta İstanbul’da vükela değişikliği ile ilgili söylentilere değinilmiş; ancak gerek memurin-i mülkiyede gerekse ricali seyfiye ve ilmiyede yapılacak değişikliklerin fayda vermeyeceği, padişah tahtta oturdukça istenilen faydanın sağlanamayacağı belirtilmişti. Mithat Paşa’nın, “*padişah kaide-i meşruiyet ve adalete riayet ve kanun dairesinde hareket etmedikçe selameti milliyenin temini kabil olamayacağını,*” ve Hayreddin Paşa’nın da; “*padişah ile etrafında bulunanların devlet işine müdahale ettikçe işin görülemeyeceğini,*” beyan eden layihalar vermelerine rağmen bunların dikkate alınmadığını yazmaktaydı. Yine bu sayıda dikkati çeken bir diğer husus ise Mithat Paşa’nın İkinci Abdülhamid’e yazdığı tezkireye yer verilmiş olmasıydı.²⁸

²⁶İstikbal Gazetesi, 18. Nüsha, Cenevre, 11 Teşrinisani 1880.

²⁷Hem Selanik’ten hem de İstanbul’dan gelen mektuplar için bkz. İstikbal Gazetesi, 21. Nüsha, Cenevre, 11 Kanunuevvel 1880; İstikbal Gazetesi, 24. Nüsha, Cenevre, 13 Kanunusani 1881.

²⁸Mithat Paşa’nın İkinci Abdülhamid’e sunduğu 18 Ocak 1877 tarihli suret-i tezkire: “*Padişabım, usulî meşrutiyeti vaz’ ve ilanından murad istibdadı ref’ ve zâtı şahanenizi vazifenizde ikaaz ve vükelayı devletin vezâifini tayin ve milletimiz meyanında müsavat-ı kamileyi temin edip el birliğiyle ve gerçekten mülkün ıslabına çalışmak idi.*

Otuş seneden beri neşredilip abkâmı icra olunmayan hattı hümayunları gibi şimdiki hattı hümayun-u mülükaneleri dahi buhran-ı bazırın indifandan (def olma) sonra bile hükümsüz kalmayacak idi. Zira Kanun-u Esasi ilanından maksat yalnız mesele-i şarkıyyenin hüsnü tesviyesine medar olmak ve Avrupalıların aleyhimize açılan ağızlarını kapamak için nümayişten ibaret bir cemile değildir.

Bu babda Zâtı Şahanelerine bazı ızhabat arz edeyim. Ervela Zâtı mülükanelerine aid vezâif-i hükümdariyi mutlaka ve tamamen bilmelisiniz. Zira bilcümle hareketinizden dolayı millet nazarında mesul olacaksınız. Umum-u vükela ve memurin devlet-i icrayı vazifelerinde emin olmalıdırlar ki, dört yüz seneden beri milletimizi

İstikbal Gazetesi'nin Cenevre'de çıkan son sayısı 5 Şubat 1881 tarihli 26. sayıdır. İstikbal Gazetesi, bu sayıyla birlikte yayınına uzunca bir müddet ara verecektir.

Böyle bir muhalif gazetenin çalışmalarını durdurmak, Osmanlı sınırları içerisine girmesini engellemek devlet açısından büyük önem arz etmiştir. Gerek İstanbul gerek Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerine bu gazetenin sokulmamasına azami gayret gösterilmiş;²⁹ ancak alınan tüm önlemlere rağmen İstikbal Gazetesi'nin Osmanlı Devleti'ne girmesi engellenememiştir.³⁰

Diğer taraftan Ali Şefkati'nin yurtdışındaki en büyük destekçisi Sabık Hidiv İsmail Paşa olmuştur.³¹ Napoli'ye gittikten sonra Sabık Hidiv'in serkatibi olarak

denaete (zillet, alçaklık) alıştırıp devleti duçar-ı tedenni (aşağı düşme, gerileme) eden müdabihlikten yakayı sıyıra bilelim. Bendenizin Zatı Mülükanelerine riayeti kamilem fevkaladedir. Ancak milletin menafine mugayir olan en ufak bir hususta bile size itaat etmemekte ma'zurum. Çünkü mesuliyetim büyüktür. Vatanımın saadeti ve selametini temin için vücudumla müteabhidim (bir işi üzerine alan, taahhüd eden). Fakat korkarım ki, bu efkar ve e'falimden dolayı ileride devlet beni mesul tutsun.

Şu arz edeceğim doğru sözlerden kalbi hümayununuz şüpheye varmasın. Ne çare ki, en ziyade korktuğum bilahare vicdanımın beni mabcup edip mesul tutmasıyla milletimin ta'n (kötülemek, hoş görmemek) ve tevbihine (azarlama) uğramaktır. İşte bu dehşettir ki, Zatı Şabanelerini tasaddi' (baş ağrıtmak) için bana cesaret veriyor.

Padişahım, Osmanlılar kendi kendilerini ıslah ve icra-ı iktidarına haiz olmalıdırlar. Usulü meşveretle idare olunan bir millette nizam nedir bilirsiniz. Binaenaleyh tafsil (açıklamak) ve izaha hacet yoktur. Bana emniyet buyurunuz, ricali devletten de emin olunuz. Ben iki bâr-ı sakil (ağır yük) altındayım ki, birisi Osmanlı sıfatıyla biride bir memur sıfatıyla ifayı vazife edeceğim. Herkesin kendini vicdanen mesul tutarak icrayı e'fal etmesinin lüzumu gibi, bir vezirde hem vicdanı ve hem de millet nazârında kendini mesul bilmelidir. Ümit ve iftihar ederim ki, vicdanımın beni mesul tutabileceği bir harekette bulunmadım. Fakat milletimin beni mesul tutmağa çalışmalarını ister ve bu hal ile pek fahhar (iftihar eden) ederim.

Padişahım, dokuz gün oldu ki, maruzatıma cevap vermemekte devam buyuruyorsunuz. Amelenin âletine müşabih olan nizamâtı red ediyorsunuz. Halbuki aletsiz iş görülmez. Bu halde dehşetli bir zelzele-i mahv ve inkırazı benüz savuşturan binayı devleti biz tamire çalıştığımız sırada siz adeta yıkmak istiyorsunuz diyebilirim.

Eğer şu ihtar etmeden dolayı bendenizi ser-kerden (bir gürubun, takımın başı) azl ederseniz, rica ederim anûd (çok inatçı, muannid) idare, mizacı şabanenizle icraat devleti bali bazırın ebemmiyet ve ilcaatına (zorlamalar, lüzumlu şeyler) tenfikan (uygun olarak) imti'az (ıyışmak) ettirerek kullanabilecek bir yed-i iktidara tevdi' (bırakmak, mutlaka terk edip bırakmak) buyrulsun." İstikbal Gazetesi, 25. Nüsha, Cenevre, 23 Kanunusani 1881. Mithat Paşa'nın İkinci Abdülhamid'e yazdığı tezkire faklı kaynaklarda sadeleştirilerek yayımlanmıştır. Bkz. Kuran, age., s. 119; Yine bkz. Ali Haydar Mithat, Mithat Paşa, Hayatı, Hizmetleri ve Sürgün Dönemi, Feyziye Mektepleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 337-338.

²⁹BOA, Y.A.HUS, 165/116, 9 Ağustos 1880.

³⁰BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası, (BOA, HR.TO), 80/40, 30 Teşrinisani 1880.

³¹İsmail Paşa'nın Ali Şefkati'ye yardımı ile ilgili birçok tahkikat Osmanlı Devleti tarafından yapılmıştır. Bu amaçla Roma Sefaretince bir memur İsmail Paşa'ya gönderilmiş, Ali Şefkati'ye yardımdan vazgeçmesi istenmiştir. Ancak bütün bunları İsmail Paşa'nın reddettiğini, Ali Şefkati ile bir ilgisinin bulunmadığını, kendi maddi gücü yetse onu bu tür neşriyatta bulunmaktan alıkoymak için elinden geleni yapabileceğini bildirmiştir. Bkz. BOA, Y.HUS. 168/9, 6 Temmuz 188, (1298 Ş 08).

görev yapmış, İsmail Paşa'nın ölümüne (1895) kadar ondan yardım görmüştür.³² Yardımın miktarı ile ilgili kaynaklarda farklı rakamlar söz konusudur; ancak ortak olan nokta Ali Şefkati'nin düzenli olarak İsmail Paşa tarafından desteklendiğidir. Bu yardım sayesinde Ali Şefkati Bey gazete çıkarmakta, İkinci Abdülhamid'in tüm baskılarına rağmen gerektiğinde ülkeler değiştirip, farklı şehirlerde mücadelesini devam ettirmekteydi.³³

Ali Şefkati, İstikbal Gazetesi'nin Napoli ve Cenevre'de çıkan sayılarını Domino Feraya adlı bir İtalyan ile birlikte çıkarmıştır. Daha sonra Feraya ile anlaşamayan Ali Şefkati ondan ayrılmış, İstikbal Gazetesi'nin basımını terk etmiş; buna rağmen daha sonraki yıllarda da takibata uğramıştır. Ali Şefkati ile Feraya arasında ortaya çıkan anlaşmazlıktan istifade eden İstanbul, Ali Şefkati'nin kimlerle irtibat halinde olduğunu anlamak, elinde bulunan mühim evrakı elde etmek için Feraya'yı kullanmak istemiştir. 6710 frank mukabilinde Feraya'dan Ali Şefkati'ye ait evrak Paris Sefareti tarafından alınmışsa da evraklardan bazılarının Ali Şefkati'nin abisi Arif Bey'e, diğer evrakların padişaha hakaret içeren, bilindik yazılar olduğu, ehemmiyet arz etmedikleri anlaşılmıştır. Bu sırada yurtdışında Ali Şefkati Bey'i izleyen hafiyelerden devamlı olarak İstanbul'a kendisi ile ilgili raporlar gönderilmeye devam edilmiş, isminin açıklanmasını istemeyen hafiyelerden biri beş maddelik isteğinin kabul edilmesi halinde Ali Şefkati'de bulunan evrakları elde edip İstanbul'a göndereceğini bildirmiştir. Ancak bu tür çabalar daha çok İstanbul'dan para koparmak isteğine dayandığı için sonuç alınamamıştır.³⁴

Ali Şefkati Bey yurtdışına çıktığı 1878 tarihinden ölümüne kadar (1895) zaman zaman kesintiye uğramakla birlikte sürekli olarak takip edilmiştir. Özellikle İstanbul'da farklı zamanlarda İstikbal Gazetesi'nin nüshalarına ulaşılmış olması, Ali Şefkati Bey'in yeniden gazetesini çıkarmaya başladığı endişelerini sürekli olarak canlı tutmuştur. Bu da onun devamlı olarak takip edilmesine neden olmuş, Napoli'de mi olduğu, Peşte'ye gidip gitmediği sürekli olarak araştırılmıştır.³⁵

³²*Meşveret Gazetesi*, 1. Sene, Numara:1, 13 Cemaziyevvel 1313 / 1 Aralık 1895.

³³Ali Şefkati'nin İsmail Paşa'dan ne kadar yardım aldığı ile ilgili belgelerde farklı rakamlar söz konusudur bazı belgelerde her ay 2000 frank (Bkz. BOA, *İrade Hariciye*, (BOA, İ.HR.), 335/21594, 1 Haziran 1881) bazı belgelerde ise aylık 1000 frank yardım olduğundan bahsedilmektedir. (Bkz. BOA, Y.A.HUS, 221/9, 7 Ocak 1889, (1306 Ca 05)) Ahmet Bedevi Kuran, Mithat Cemal Kuntay'ın "*Namık Kemal*" adlı eserine atıfta bulunarak yardımın miktarını her ay elli altın olarak açıklamaktadır. Bkz. Kuran, *age.*, s.144.

³⁴BOA, Y.A.HUS, 176/86, 14 Şubat 1884, (1301 R 06).

³⁵BOA, Y.A.HUS, 220/29, 16 Aralık 1888, (1306 R 12).

Ali Şefkati Bey, Cenevre’de İstikbal Gazetesi kapatıldıktan sonra Napoli’de ikamet etmeye başlamış,³⁶ Eylül 1888 tarihine kadar Napoli’de ikamet etmiştir. Napoli’nin ardından Paris’e yerleşmiştir. Paris’te kendisine sefaret tarafından bazı tavsiyelerde bulunulması üzerine, kendisinin hasta olduğu, yabancı memlekette yaşamaktan muzdarip bulunduğunu söyleyerek ömrünün kalan kısmını memleketin bir köşesinde geçirmek üzere affedilmesi temennisinde bulunmuştur. İstanbul’a gönderilen İstikbal Gazetelerinden haberi bulunmadığı, bu gazetelerin Feraya tarafından gönderilmesinin muhtemel olduğunu beyan etmiştir.³⁷ Diğer taraftan Ali Şefkati’den gelen affedilme taleplerini İstanbul değerlendirmiş, affedildiği ile ilgili bir İrade-i Seniyye kendisine gönderilmiştir. Ancak Ali Şefkati Bey sıhhatinin hemen yola çıkmaya müsait olmadığı, İstanbul’a gitmekten korku ve endişe duyduğunu gerekçe göstererek bu teklife yanaşmamıştır.³⁸

Ali Şefkati Bey; Napoli, Cenevre ve Paris’te bulunduğu zamanlarda gazetecilik dışında herhangi bir işle uğraşıp uğraşmadığı bilinmemektedir. Buralardaki yaşamı ile ilgili çok fazla bir şey bilmiyoruz. Ancak, Ali Şefkati Bey’in Napoli’de 1879-1885 yılları arasında Diran Cilacıyan’ın işlettiği Osmanlı Kahvehanesi’ne zaman zaman gittiği anlaşılmaktadır. Ali Şefkati’nin Osmanlı Kahvehanesi’ne gitmesi dolayısıyla Diran Cilacıyan 1889 yılında Bursa’da tutuklanarak İstanbul’da sorgulanmıştır. Onun vermiş olduğu bilgilerden Ali Şefkati’nin Napoli’deki yaşamına dair bazı bilgileri öğrenebiliyoruz. Cilacıyan, Napoli’de bulunduğu sıralarda Ali Şefkati’nin kahvehanesine gelip gittiğini, başına şapka taktığı için Türk ve İslam olduğunu sonradan öğrendiğini söylüyor. Yine Cilacıyan’ın verdiği bilgilere göre Ali Şefkati Bey Napoli’de iken Domino Feraya ile gazete çıkarmış, Paris de bakkallık eden Fransız bir kadının kızıyla evlenmiştir. Sabık Hidiv İsmail Paşa’ya intisap etmiş, konağına gidip gelmiş, Viyana, Paris ve Londra’da onunla birlikte bulunmuştur. Yine Domino Feraya ile İsviçre’de gazete çıkarmış, üç sene birlikte bulunmuş iseler de daha sonra anlaşmazlık ortaya çıkması sebebiyle Feraya İstanbul’a, Ali Şefkati Bey Paris’e İsmail Paşa’nın yanına dönmüştür.³⁹

Bu bilgiler ışığında Ali Şefkati Bey, Paris’e avdet ettiği 1888 yılına kadar önce İtalya’nın Napoli, ardından İsviçre’nin Cenevre kentinde bulunmuştur.

³⁶BOA, Y.A.HUS, 220/36, 18 Aralık 1888, (1306 R 14).

³⁷BOA, Y.A.HUS, 220/48, 23 Aralık 1888, (1306 R 19); BOA, Y.A.HUS, 220/51, 25 Aralık 1888, (1306 R 21).

³⁸BOA, Y.A.HUS, 220/56, 27 Aralık 1888, (1306 R 23).

³⁹ Diran Cilacıyan, eniştesinin İsmail Paşa’nın yanında katip olduğunu belirtmektedir. Ali Şefkati’nin de İsmail Paşa’nın yanında katiplik ettiğini, ondan yardım gördüğünü göz önünde bulundurursak, Cilacıyan’ın vermiş olduğu bilgilerin doğru olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. BOA, Y.A.HUS, 221/9, 07 Ocak 1889, (1306 Ca 05).

Sonrasında önce Paris'e sonra da Napoli'ye geçerek 1888 yılı eylül ayına kadar Napoli de ikamet etmiştir.

Ali Şefkati Bey, Eylül 1888 tarihinden Mayıs 1895 tarihine kadar Paris'te yaşamıştır. Paris'te bulunduğu sıralarda bir ara Dimitriyos Georgiyadis tarafından *La Turquie Contemporaine* adı ile neşrine başlanan gazetenin Türkçe kısımlarının Ali Şefkati tarafından yazılacağı bildirilmiş ise de bunun gerçekleşip gerçekleşmediği anlaşılamamıştır.⁴⁰

c. Londra

Mayıs 1895 tarihinde Londra'ya giden Ali Şefkati Bey, Kasım 1895 tarihine kadar Londra'da kaldı. Bu tarihler arasında önce mizahi bir dergi olan *Hayal*i çıkardı.⁴¹ İlk sayısı 27 Mayıs 1895 tarihli olan *Hayal*, 15 Eylül 1895 tarihli 6. sayısına kadar çıkarıldı. Taş baskı olarak iki sütun üzerine dört sayfa olarak çıkan (19x28) *Hayal* İngiltere'deki Türk Gazeteciliği içinde karşımıza çıkan ilk mizahi dergi sayılmaktadır.⁴²

Hayal Dergisi'nde Ali Şefkati Bey'in "Karagöz" rolü ile kendisini anlattığı anlaşılmaktadır. İlk sayısında (27 Mayıs 1895) "*Karagöz Paris'te*" adlı yazısında gurbette bulunmaktan oldukça muzdarip olduğu hissediliyor. Yazısında Paris'e duyduğu hayranlığı anlattıktan sonra Karagöz'ü konuşturarak şöyle diyor; "*Karanlıklar söz anlamıyor. Lakırdı edecek adam yok. Yalnızlıktan boğuluyorum...*" İlerleyen satırlarda ise İstanbul'a büyük bir özlem duyduğunu görüyoruz. "*Yine bizim İstanbul!.. Yine bizim İstanbul!.. Yaşamın İstanbul!..*" diyor.⁴³

Her ne kadar Hayal ile birlikte Ali Şefkati Bey mizahi bir dergi çıkarmış olsa da İstikbal Gazetesi'nden farklı bir amacın içerisinde olmamış, benzer şekilde yine İkinci Abdülhamid'i hicvetmiştir. İstikbal Gazetesi'nde olduğu gibi Hayal Dergisi'nde de okuyucu mektuplarına, İstanbul'dan gelen telgraflara yer verilmiş, onlarla ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Baskı adresi, baskı makineleri bile aynı olan İstikbal Gazetesi'nin dışında Hayal Dergisi'ni de çıkarmasının amacı, dergide yaratmış olduğu karakter vasıtasıyla dile getirmek istediklerini daha rahat söyleme isteği olsa gerektir. Nitekim Hayal Dergisi'nin Karagöz ile Hacivat'ın konuşturulması dışında İstikbal Gazetesi'nden pek bir farkı yoktur.

⁴⁰BOA, Y.A.HUS, 246/34, 29 Nisan 1891, (1308 N 20). Dimitriyos Georgiyadis ile ilgili bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 38.

⁴¹Hayal Dergisi'nin diğer sayıları şu tarihlerde çıkmıştır: 2. Sayı; 7 Haziran 1895, 3. Sayı; 30 Haziran 1895, 4. Sayı; 31 Temmuz 1895, 5. Sayı; 31 Ağustos 1895.

⁴²Cavit Orhan Tütengil, *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği 1867- 1967*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 83.

⁴³*Hayal Dergisi*, 1. Sayı, Londra, 27 Mayıs 1895.

Ali Şefkati Bey, Londra da *Hayal*'in yanı sıra uzun senelerden beri basımına ara verdiği İstikbal Gazetesini yeniden yayınlamaya başladı. İstikbal Gazetesi'nin Londra'da çıkan ilk sayısı 21 Haziran 1895 tarihli 27. sayıdır. Ayda iki defa Londra'da neşr olacağı söylenen gazetenin *Mukaddime*'sinde şöyle yazar:

“Bir hayli senelerden beri neşri tehir olunan İstikbal Gazetesi bu kere görülen lüzum üzerine tekrar mevkii intişara konuldu. Bu gazetenin mesleki vaktiyle mütalaasına rağbet eden zevat nezdinde malum olmakla izah ve tekrardan müstağnidir. Madem ki, Zat-ı Şevketmeab Hazret-i Abdülhamid'i Sani, on sekiz seneden beri ittihaz buyurdıkları tarz-ı idareyi müstebiddayı değiştirmemişlerdir İstikbal dahi bu muntahiz kadimini “maa-t-teessüf” muhafazaya itina eyleyecektir.”

Bu mukaddimeden de anlaşılacağı gibi İstikbal, devam eden İkinci Abdülhamid rejimine karşı, eski muhalefeti “*maa-t-teessüf*” de olsa devam ettireceğini okuyucularına ilan etmiştir. Ancak Londra'da çıkan İstikbal nüshalarında sert üslup, katı muhalefetle birlikte dikkati çeken, Napoli ve Cenevre sayılarında görülmeyen tek şey, artık Ali Şefkati Bey'in padişaha hitap ederken *Şevketlu Abdülhamid Han Hazretleri* (v.b.) gibi hitaplar kullanmış olmasıdır. Bunun dışında eski nüshalarla benzer tarzda bir içerik söz konusudur.⁴⁴

Ali Şefkati Bey, İstikbal'in 15 Temmuz 1895 tarihli 28. Sayısından itibaren Ahmet Rıza Bey'in “*Vatanın Haline ve Maarifi-i Umumiye'nin Islahına Dair*” Sultan Abdülhamid Han'a takdim ettiği altı kıta layihadan sonra Londra da tab' olunan birinci layihayı tefrika etmeye başlamış, 29. ve 30. sayıda da bu tefrikaya devam etmiştir.⁴⁵

3 Eylül 1895 tarihli İstikbal'in 30. Sayısı “*Semere-i İstibdat*” başlıklı yazı ile başlamaktadır. Başlığın hemen altında, “*Bir hayli vakitlerden beri İngiltere matbuatının millet-i Osmaniye aleyhine istimal ettiği lisan hiçbir vakitte hiçbir kavim hakkında reva görülmemiş tabirat-ı tahkiriye havidir,*” satırları göze çarpmaktadır. İngiltere matbuatında Osmanlı Devleti ile ilgili görülen haberler değerlendirilmekte, haberlere yorumlar yapılmaktadır. O vakitler İngiltere'de bulunan Halil Halit Efendi tarafından Mösyö Gladston'un Türkler aleyhine izhar ettiği nefret söylemlerine karşı yazdığı mektuba Gladston'un verdiği cevabın – ki bu cevap o dönem İngiltere gazetelerinde yer almıştır- sureti bu sayıda bulunmaktadır.

İstikbal Gazetesi'nin 30. sayısında dikkati çeken en önemli husus bir karikatüre yer verilmiş olmasıdır.⁴⁶ Bu karikatür de İstikbal ibaresinin hemen

⁴⁴İstikbal Gazetesi, 27. Nüsha, Londra, 21 Haziran 1895.

⁴⁵İstikbal Gazetesi, 28. Nüsha, Londra, 15 Temmuz 1895.

⁴⁶ Bkz. Karikatür 1.

yanında “*Havadis*” kelimesi dikkati çekmektedir. Ali Şefkati Bey ülkenin genel durumunu bu karikatürle izah etmiştir. Bu karikatürde İkinci Abdülhamid, iplerini elinde tuttuğu, vükelanın çektiği bir arabayı oldukça bozuk satırlı bir yolda yürütmektedir. Arabanın içinde Memalik-i Osmani’nin bütün toprakları kutucuklar çizilerek gösterilmiş, kutucukların üzerlerine eyalet ve illerin isimleri yazılmıştır. Osmanlı ülkesinden toprak kapmak isteyen birçok devlet, insan suretinde arabaya hücum eder vaziyette resmedilmiştir. Şöyle ki, Bulgaristan; Rumeli Şarki’yi Osmanlı Devleti’nden ayırmış, Makedonya’ya hücum etmektedir. Yunanistan; Epir’i almış, Yanya’ya yönelmiştir. Rusya; Batum ve Kars’ı Osmanlı Devleti’nden ayırmış, Ardahan’ı koltuklamış, Erzurum’a ise el uzatmıştır. İngiltere; Mısır ve Şipre’yi ⁴⁷ almış, Çanakkale ve Crete (Girit) uzanmıştır. Fransa; Beyrut’u istemektedir. Avusturya; Bosna ve Erzagoviya’ya (Herzegovina, Hersek) almış, Selanik’e uzanmıştır. İtalya, Anadolu’ya göz dikmiş, Dobruca Osmanlıdan ayrılmış, Montenegro (Karadağ) ise Dolin’i (?) almıştır.

Karikatürün altında; “*Akılsız Bir Arabacı*” başlığı ile şunlar yazılmıştır. “*Şayet bu arabacı arabasını nişamsız sürmeğe devam ederse az vakitte arabada bir şey kalmayacaktır.*”

Bütün bu hengamenin, bu olumsuz havanın dışında, Beşinci Murat kurtuluşun tek çaresi olarak görülerek doğmakta olan bir güneş şeklinde tasvir edilmiş, şöyle denilmiştir: “*Murat, çok yaşa sevgili padişahi.*”⁴⁸

Aslında bu karikatür, Ali Şefkati Bey’in görüşlerini açık bir şekilde ifade etmektedir. Ona göre Osmanlı Devleti ya bir padişah değişikliğiyle Beşinci Murat’ın kimliğiyle özdeşleşmiş meşruti rejimi yeniden getirecek ya da az vakitte tükenip gidecektir.

Karikatür 1.



⁴⁷Şipre (Chpre), Kıbrıs’ın Fransızca karşılığıdır.

⁴⁸İstikbal Gazetesi, 30. Nüsha, Londra, 3 Eylül 1895.

Diğer taraftan Ali Şefkati Bey, Londra'da gazetesini iki İtalyan ile birlikte çıkarmaktaydı. Kendisinin bu şekilde Londra'da yeniden gazete çıkarması İstanbul'u ziyadesiyle rahatsız etti.

Londra'da bulunduğu sıralarda Ahmet Rıza Bey ile Ali Şefkati'nin yakın ilişkileri olmuştur.⁴⁹ İstanbul tarafından her ikisi de yakın takibata alınmış, gazetenin basıldığı matbaa müdürü elde edilerek bu tür neşriyatın bir daha basılmaması yönünde kendisinden teminat istenmiştir.⁵⁰ Ancak bütün bu uğraşlara rağmen kısa süre de litoğrafya makinelerinin Ali Şefkati'nin kendi malı olduğu anlaşılmış ve İstikbal; 59, *Newman Street, Oxford Street, International Printing Co, London, W.* adreste basılmaya devam etmiştir.

Londra'da Ali Şefkati'nin basın faaliyetlerini durduran asıl şey; İstanbul'un sefirler ve hafiyeler eliyle yapmış olduğu baskı değil, epey müddetten beri bozuk olan sıhhati olmuştur. Ali Şefkati Bey'in Londra'ya geldiğinde sağlığının iyi olmadığı anlaşıyor ve bozuk olan sıhhati zaman içinde daha da kötüleşmiştir. Nitekim kendisini sürekli takip eden hafiyelerin raporlarına da bu durum yansımış, 3 Temmuz 1895 tarihli bir raporda Ali Şefkati'nin her gün yarım saat kadar hanesinin balkonuna çıkıp teneffüs ettiği yazılmıştır. Yine 24 Temmuz 1895 tarihli bir diğer raporda ise Ali Şefkati'nin ikametinden nadiren çıktığı, hiç kimse ile temasta bulunmadığı belirtilmiştir.⁵¹

Gazete ve dergisini iki İtalyan işçisi marifetiyle çıkaran Ali Şefkati Bey, İstikbal'in son sayısını (31.Sayı) 23 Eylül 1895 tarihinde çıkardıktan kısa bir müddet sonra (Ekim-Kasım1895) tedavi için Paris'e dönmüştür. Böylelikle Ali Şefkati'nin basın faaliyetleri sona ermiş; ama hastalığı ve sefaret eliyle takibati ölümüne kadar sürmüştür.⁵²

Bu ve buna benzer birçok yıldırımlara karşı; mücadele, sıkıntı ve yoklukla geçen bir hayatın ardından Jön Türklüğün tarihinde önemli bir yer edinen Ali Şefkati Bey, 25 Kasım 1895 Pazartesi günü Paris'te Monge Sokağı'ndaki küçük odasında, elli iki yaşında ölmüş, Paris'in ünlü Pere Lachaise Mezarlığı'na, henüz küçük bir topluluktan ibaret olan Jön Türkler tarafından 29 Kasım 1895 Cuma

⁴⁹Ali Şefkati ile Ahmet Rıza Bey'in Londra'da aynı evde kaldıkları anlaşıyor. Ahmet Rıza Bey, Temmuz 1895 tarihinde Londra'dan ayrılmış, Paris'e gitmiştir. Bkz. *BOA, Y.A.HUS*, 332/28, 13 Temmuz 1895, (1313 M 20).

⁵⁰*BOA, Y.A.HUS*, 332/46, 16 Temmuz 1895, (1313 M 23). Selim Faris'in *Hürriyet Gazetesi* de Ali Şefkati'nin *Hayal'i* çıkardığı matbaa da basılmaktaydı. Dolayısıyla Farisi'nin Hürriyeti de artık bu matbaa da basılamamıştır. Selim Faris ve *Hürriyet Gazetesi* ile ilgili bkz. Tütengil, *age.*, s. 76-82.

⁵¹*BOA, Y.A.HUS*, 333/3, 24 Temmuz 1895, (1313 S 1); *BOA, Y.A.HUS*, 332/46, 16 Temmuz 1895, (1313 M 23).

⁵²*BOA, Y.A.HUS*, 339/4, 4 Kasım 1895, (1313 Ca 16).

günü defnedilmiştir.⁵³ Paris sefareti tarafından üzerinde ve ikâmetgahında elde edilen evrakların bazıları Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.⁵⁴

O vakitler Cenevre'de çıkan Osmanlı gazetesinde Ali Şefkati'nin ölümü münasebetiyle, "...Cenevre'ye gelerek neşriyat-ı ahraranesiyle bugünkü semaratı sayemizin tohumunu daha o zaman bu diyarda hasretmiştir," deniyordu.⁵⁵ Gerçektende Ali Şefkati Bey savaşımını kişisel düzeyden çıkararak mücadelesinin sınırlarını genişletmiş, muhalif bir harekete dönüşmesine öncü olmuştur. Yaşadığı tüm bahtsızlıklar dünya gerçeklerini daha derinden görmesine vesile olmuş, ara vermeler mesleki zafiyetlere değil, daha da güçlenmesine hizmet etmiştir.

Stefan Zweig, "*sürgünlerin her çeşidi sert bir öğrenimdir, ama öğreticidir; gelişmişlerin istekleri yeniden toplanır, duraklayanlar karara varır ve sertler daha da sertleşir. Sürgün, gerçekten güçlü kişilerin değerini yitirmez, tersine güçlerini daha da güçlendirir her zaman,*" diyor.⁵⁶ Gerçekten de Ali Şefkati Bey sürgün yaşamında daha da sertleşmiş ve güçlenmiştir. İkinci Abdülhamit döneminde alışkanlık haline gelen, hoş gitmeyen neşriyatı tahsisat vererek, bazılarını satın alarak, diğerlerini ise önemsiz sebeplerle kapatmak politikalarının hepsine göğüs germiş, asla yılgınlık göstermemiştir. Bir yerde, "*Yiyecek kuru ekmeğe, ısınacak ateşe muhtaç olduğu halde*" gazetesinin basım ücretini sağlamış bir gazetecidir. Çıkardığı *Hayal*'in ilk sayısındaki önsözde Timur'un Sivas'ı istilasıyla ilgili bir fıkra hikâyeye ettikten sonra, "*...insan mahrumiyet-i mutlaka halinde gülüp oynamaya başlar imiş, demek oluyor. Öyle olunca bize de gülmek yarasır,*" diyerek⁵⁷ mahrumiyetin gölgesindeki hayatın şartlarını göstermiş, yine de mutluluğundan bir şey kaybetmediğini anlatmak istemiştir. İkinci Abdülhamid'e karşı başlatmış olduğu mücadelenin gerek Osmanlı devletinde gerekse yurtdışında örgütlü muhalefete dönüşmesinde Ali Şefkati Bey'in büyük katkısı olmuştur.

⁵³ *Meşveret Gazetesi*, 1. Sene, 1. Numara, 13 Cemaziyelahir 1313 / 1 Aralık 1895. Meşveret Gazetesi'nin bu sayısında "*Ali Şefkati Bey'in Vefatı*" başlıklı, Ahmet Rıza'nın kaleme aldığı bir yazı çıkmıştır. Bu yazısında Ahmet Rıza Bey, Ali Şefkati'nin hayatından bahsetmiş, Beşinci Murat ile olan yakınlığına, on yedi seneden beri gurbet illerde vatan ve aile hasretiyle çekmiş olduğu sıkıntılara değinmiştir. Paris sefaretinin ölümü dolayısıyla üç memurla bir imamı cenaze evine gönderdiğini, ancak bunların telkin ve tekfin gibi dini vazifeleri yapmak yerine Ali Şefkati Bey'in evrakının peşine düştüklerini yazmıştır. Cenazenin kaldırılması için Paris sefareti herhangi bir tahsisat ayırmamış, beş günün ardından mahalle sakinlerinin şikayeti üzerine polisin devreye girmesi sonucu sekiz-on vatandaşın kendi aralarında para toplamalarıyla ancak mevta defnedilebilmiştir. Ahmet Rıza yazısını; "*Sefaretin bu muamelesi millet ve islamiyeye karşı bir bakareti değil midir?*" sualiyle bitirmiştir. Yine Ali Şefkati Bey'in vefatı ile ilgili bkz. Birinci, *age.*, s. 379.

⁵⁴ BAO, Y.A.HUS, 375/60, 15 Ağustos 1897, (1315 Ra 16).

⁵⁵ Kuran, *age.*, s. 145.

⁵⁶ Stefan Zweig, *Fransız İhtilalinde Bir Politikacının Portresi: Fouché*, Çev: Burhan Arpad, Sayı Kitap, İstanbul, 1984, s. 105-106.

⁵⁷ *Hayal*, 1. Sayı, Londra, 27 Mayıs 1895, Tütengil, *age.*, s. 84.

Sonuç

Sonuç olarak Ali Şefkati Bey'in basın yaşamı baskı anlayışı ile yönetilen Osmanlı rejimine, o yönetim anlayışının getirdiği tavra ve onun icraatlarına bir başkaldırıydı. Öncesinde komite içerisinde yer almış, arkadaşlarıyla girişmiş oldukları mücadele sonuçsuz kaldıktan sonra savaşımının yeni adresi Avrupa olmuştur. Muhalefet açısından Ali Şefkati Bey, temel olarak toplumsal yapılarla toplumsal pratik arasındaki bağı ortaya koyan düşünce ve davranışın; yani bir "habitusun" vücut bulmuş halidir. Bu aynı zamanda İkinci Abdülhamid'in yönetim anlayışına karşı yeni bir alan da açmıştır, Padişahın muhaliflere karşı yurt içinde almış olduğu fevkalade önlemlerin etkisini azaltan bir yönü de ciddi anlamda Ali Şefkati Bey temsil etmekteydi.

Ali şefkati Bey, bir düşünürden ziyade bir eylem adamıydı. İstikbal Gazetesi ve Hayal Dergisi'nde yazdıklarıyla bunu ortaya koyuyordu. Yakın çevresi, arkadaşları ile birlikte kendisi yurtdışında yeni bir mücadele anlayışı ortaya koydu. Öncesinde Yeni Osmanlılar'ın düşünce dünyasından hem etkilenmiş hem de beslenmişti. Onlarla yakın ilişkileri vardı. Pozitivizmden etkilenen Ahmet Rıza ile yakın bağları bulunuyordu. Ancak Ahmet Rıza'da görülen halka yukardan bakma tutumu kendisinde söz konusu değildi. Halka karşı daha alt perdeden konuşuyor, padişah değişikliğinin halkın desteğiyle olacağına inanıyordu. Bu noktada halkın tek kusurunun siyasete yeterince ilgi göstermemesinde görüyordu.

Diğer taraftan Ali Şefkati Bey'in Beşinci Murat'a mensubiyeti vardı. Ona göre devletin kurtuluşu, İkinci Abdülhamid'in tahttan indirilerek, yerine Beşinci Murat'ın payitahta getirilmesi ve kendisi açısından onunla özdeşleşmiş meşrutiyet rejiminin hayata geçirilmesi ile mümkündü. Bu amaçla bütün bir hayatına mal olan büyük bir mücadele başlattı. Bir yerde onun bu mücadelesi Yeni Osmanlılarla başlayan örgütlü muhalefetin öğrenilmiş hale gelmesiydi. Bu açıdan Jön Türk'lerin, Jön Türk neşriyatının öncüsüydü, peşinden yürüyenlere önemli bir yol açmış oldu.

Kaynaklar

Babıali Evrak Odası (BEO), (1151/86277).

BİRİNCİ Ali (2001), *Tarihin Gölgesinde Meşâbir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergah Yayınları, İstanbul.

DUMONT Paul (2000), *Osmanlılık, Ulusçu Akımlar ve Masonluk*, Çev: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ELDEM Ethem (1996), "Geç Osmanlı Döneminde Masonluk ve Siyaset Üzerine İzlenimler," *Toplumsal Tarih*, No:33, Tarih Vakfı, İstanbul.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası (HR. TO), 80/40.

Hayal Dergisi (1, 2, 3, 4, 5, 6. Sayılar).

İrade Hariciye (İ.HR) 335/21594.

İRTEM Süleyman Kani (2003), *Sultan Murad ve Ali Suavi Olayı*, Der: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.

İstikbal Gazetesi (1, 2, 8, 11, 13, 14, 15, 18, 21, 24, 25, 27, 28, 30. Sayıları)

KISA Ahmet (2012), *Cleanthi Scalieri ve Azîz Bey Komitesi (1876-1878)*, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

KURAN Ahmed Bedevi (2012), *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

MARDİN Şerif (2007), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Meşveret Gazetesi (1.Sayı).

MİTHAT Ali Haydar (2011), *Mithat Paşa, Hayatı, Hizmetleri ve Sürgün Dönemi*, Feyziye Mektepleri Vakfı Yayınları, İstanbul.

RİEDLER Florian (2012), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet Siyasi Kültür ve Komplolar*, Çev: Azize F. Çakır, Picus, İstanbul.

SEL Kemal Salih (1975), *Masonluk Aleminin Meşhur Meçhulleri*, Mimar Sinan Yayınları, İstanbul.

SWEİG Stefan (1984), *Fransız İhtilalinde Bir Politikacının Portresi: Fouché*, Çev: Burhan Arpad, Say Kitap, İstanbul.

TÜTENGİL Cavit Orhan (2011), *Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği 1867- 1967*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (1944), "V. Murat'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skalyeri-Aziz Bey Komitesi," *Belleten*, Cilt- VIII, Sayı: 29-32, TTK, Ankara.

YALÇINKAYA Alâeddin (1996), *Sultan II. Abdülhamid Han'ın Notları*, Sebil Yayınevi, İstanbul.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.), (23/12/03, 138/14, 23/05/47, 23/05/55).

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS) (329/83, 334/57, 163/70, 165/116, 168/9, 221/9, 176/89, 220/29, 220/36, 220/48, 220/51, 220/56, 246/34, 332/28, 332/46, 333/3, 339/4, 375/60).